

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان

بررسی کارکرد اسطوره در شعر أمل دنقل

استاد راهنما

دکتر رسول دهقان ضاد

نگارنده

الهام احمدپور

زمستان ۹۲

تقدیم به :

خدایی که آفرید

جهان را، انسان را، عقل را، علم را، معرفت را، عشق را

و به کسانی که عشق را در وجودم دمیدند

پدرم

مادرم

همسرم

و تقدیم به آنهایی که رفتند تا انسانیت بماند

شهید حاج احمد کاظمی

تشکر و قدردانی:

سپاس آفریدگاری را که خویشتن را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش را در طریق علم و معرفت بیازماید.

خداوند فرشتگانی به من هدیه کرد که از ابتدای زندگی ام بال‌های مهر و محبت خود را بر من گستراندند، پدر و مادری دلسوز و مهربان که با شادی و غم، در شب و روز سال‌های زندگییم همراهم بودند و با تمام وجود حمایت کردند تا رشد کنم و ببالم و بالی شوم برای پرواز در آسمان عشق و امید و علم. از آنان در کمال خضوع سپاسگزارم.

از همسرم که تکیه گاهی امن برای روزهای پیش روست، و با صبر بی‌نظیرش مرا تا پایان این مسیر همراهی کرد سپاسگزارم.

بر خود لازم می‌دانم از استادان بزرگوار و پرتلاشی که بر کوتاهی‌های من خرده نگرفتند و بر جوانی و خامی‌ام بخشیدند تشکر نمایم. از زحمات بی‌دریغ استاد ارجمند جناب آقای دکتر رسول دهقان‌ضاد، استاد باکمالات و شایسته که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، کمال بردباری و مدارا را در حق اینجانب روا داشتند و از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند، و همچنین از استاد گرامی جناب آقای دکتر مهدی ناصری که با دقت نظری خاص، داوری این پژوهش را عهده‌دار شدند، قدردانی می‌کنم.

در پایان از کسانی که در پیشرفت و موفقیت من سهیم بوده‌اند تشکر می‌کنم. خداوند اجر خیرشان دهد.

چکیده

حضور اسطوره و شخصیت‌های اسطوره‌ای در شعر معاصر عرب و نوع فراخوانی آنها به عنوان یکی از مهم‌ترین تحولات ساختاری و مضمونی، جایگاه ویژه‌ای نزد ناقدان و پژوهشگران دارد. فراخوانی اسطوره توسط شاعران معاصر، غالباً جهت تبیین موضوعات و مشکلات سیاسی و اجتماعی انجام می‌شود و در عین حال جان‌پناه آنان در مقابل حکومت و زندان و بازداشت است.

امل دنقل شاعر بزرگ مصری به عنوان یکی از سرآمدان سنت‌گرایی، با ایجاد تغییرات بنیادین در شیوه به کارگیری اسطوره و نمادهای اسطوره‌ای، توانست رویکردی جدید در شعر عربی به وجود آورد که او را از نسل پیشین خود جدا نمود و اسوه‌ی نسل معاصر خویش ساخت. در هم آمیختن چندین شخصیت اسطوره‌ای از ملل مختلف در یک شعر و پردازش آن در جهت بیان بحران‌های جامعه شکست خورده عرب نیز از جمله شگردهای این شاعر است. در پایان‌نامه حاضر که به بررسی کارکرد اسطوره در شعر امل دنقل می‌پردازد آنچه حاصل شد این است که دنقل در آغاز با تقلید از شاعران معاصر، اساطیر ملل مختلف را در شعرش به کار گرفت، اما با گذر زمان با ترک فرهنگ غیربومی و به کارگیری اساطیر عربی-اسلامی، رویکردی جدید در فراخوانی اساطیر ایجاد کرد که او را از شاعران معاصر متمایز ساخت. وی با توجه به میراث و سنت عربی-اسلامی، تلاش کرد واقعیت‌های موجود در جهان عرب و نابسامانی‌های آن را به چالش کشد، جامعه‌ی خفقان‌زده‌ی عرب را بیدار کند و روح عظمت پیشین امت را بار دیگر در وجود آن بدمد.

واژگان کلیدی: امل دنقل، شعر، اسطوره، رمز، نماد

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	۱
بیان موضوع بحث	۳
اهمیت و ضرورت تحقیق و اهداف آن	۴
روش انجام کار	۵
سابقه و پیشینه تحقیق	۵

فصل اول: اسطوره؛ کلیات و مفاهیم

۱-۱. تعاریف و مبانی اسطوره	۸
۱-۱-۱. تاریخ علت شکل‌گیری اسطوره	۱۱
۱-۱-۲. انواع اسطوره	۱۴
۱-۱-۳. علت شباهت اسطوره‌ها	۱۶
۱-۱-۴. ویژگی‌های اسطوره	۱۸
۱-۱-۵. اهمیت اساطیر	۱۹
۱-۱-۶. کارکرد اسطوره	۱۹
۱-۱-۷. علل رویکرد به اسطوره	۲۳
۱-۲. رابطه اسطوره با پدیده‌های دیگر	۲۴

- ۲۴..... ۱-۲-۱. اسطوره و آیین.....
- ۲۵..... ۲-۲-۱. اسطوره و رؤیا.....
- ۲۶..... ۳-۲-۱. اسطوره و خرافه.....
- ۲۸..... ۴-۲-۱. اسطوره و نماد.....
- ۲۹..... ۳-۱. اسطوره در علوم مختلف.....
- ۳۰..... ۱-۳-۱. اسطوره و الهیات.....
- ۳۱..... ۲-۳-۱. اسطوره و روان‌شناسی.....
- ۳۲..... ۳-۳-۱. اسطوره و تاریخ.....
- ۳۴..... ۴-۳-۱. اسطوره و ادبیات.....
- ۴-۱. اسطوره در ادبیات عربی.....
 .....
 .....
 ..... ۳۶.....
- ۳۷..... ۱-۴-۱. اسطوره در شعر معاصر عربی.....
- ۴۸..... ۲-۴-۱. اسطوره در رمان‌های عربی.....
- ۵۴..... ۳-۴-۱. پژوهش‌های اسطوره‌شناختی معاصر عرب.....
- فصل دوم: محیط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی رشد شاعر و زندگینامه امل دنقل
- ۵۹..... ۱-۲. محیط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مصر (۱۹۸۲-۱۹۴۲م).....
- ۵۹..... ۱-۱-۲. محیط سیاسی مصر.....
- ۶۲..... ۱-۱-۱-۲. کشتار منطقه اسماعیلیه.....

- ۶۲..... ۲-۱-۱-۲. آتش سوزی قاهره.....
- ۶۴..... ۳-۱-۱-۲. جنگ ۱۹۴۸م.....
- ۶۵..... ۴-۱-۱-۲. انقلاب ۱۹۵۲م.....
- ۶۶..... ۵-۱-۱-۲. خلع و تبعید پادشاه.....
- ۶۷..... ۶-۱-۱-۲. توطئه‌ها علیه انقلاب.....
- ۶۹..... ۷-۱-۱-۲. استقلال سودان و جدایی آن از مصر.....
- ۶۹..... ۸-۱-۱-۲. اعلام جمهوری مصر.....
- ۶۹..... ۹-۱-۱-۲. ملی سازی کانال سوئز و آغاز جنگ ۱۹۵۶.....
- ۷۰..... ۱۰-۱-۱-۲. جنگ ژوئن ۱۹۶۷(جنگ شش روزه).....
- ۷۲..... ۱۱-۱-۱-۲. جنگ اکتبر ۱۹۷۳.....
- ۷۳..... ۱۲-۱-۱-۲. پیمان‌نامه‌های سازش مصر با اسرائیل.....
- ۷۵..... ۱-۱۲-۱-۱-۲. پیمان کمپ دیوید.....
- ۷۶..... ۲-۱۲-۱-۱-۲. پیمان صلح مصر و اسرائیل.....
- ۷۷..... ۲-۱-۲. محیط اجتماعی و فرهنگی مصر.....
- ۷۷..... ۱-۲-۱-۲. دوره ماقبل انقلاب ۱۹۵۲.....
- ۷۹..... ۲-۲-۱-۲. انقلاب ۱۹۵۲ و مابعد آن.....
- ۸۱..... ۲-۲. زندگینامه أمل فهیم دنقل.....
- ۸۱..... ۱-۲-۲. زندگی شخصی.....

۸۱..... ۱-۲-۲-۱. تولد و رشد

۸۲..... ۲-۱-۲-۲. تحصیلات

۸۵..... ۳-۱-۲-۲. سفرها

۸۹..... ۴-۱-۲-۲. ازدواج و وفات

۹۱..... ۲-۲-۲. شعر دنقل

۱۰۰..... ۳-۲-۲. آراء ناقدین در مورد دنقل

فصل سوم: کارکرد اسطوره در شعر دنقل

۱۰۹..... ۱-۳. اسطوره زرقاء الیمامة

۱۱۸..... ۲-۳. اسطوره شهرزاد و شهریار

۱۲۴..... ۳-۳. اسطوره ایزیس و اوزیریس

۱۳۰..... ۴-۳. اسطوره سیزیف

۱۳۵..... ۵-۳. اسطوره اودیپ

۱۴۱..... ۶-۳. اسطوره هانیبال

۱۴۷..... ۷-۳. اسطوره اسبارتاکوس

۱۵۲..... ۸-۳. اسطوره مسیح

۱۵۹..... نتیجه

۱۶۱..... فهرست منابع و مأخذ

۱۶۱..... منابع عربی

۱۶۷.....منابع فارسی

۱۶۹.....منابع لاتین

۱۶۹.....مجلات

۱۷۱.....منابع اینترنتی

مقدمه

ادبیات معاصر عرب همگام و همسو با حوادث جهان و چالش‌های امت عربی، تلاش کرد در جهت بیداری و آگاهی بخشی به توده مردم حرکت کند. بیشتر ادیبان بی‌هیچ پروایی وارد میدان کارزار شده و با استفاده از سلاح ادبیات، آتش خشم خود را بر ناکارآمدی و نابخردی سران حکومت‌های خود گشودند و در این راه، رنج‌ها و دردهای بسیاری متحمل شدند.

شعر معاصر عرب نیز به عنوان گونه‌ای از ادبیات، لباس رمانتیک را از تن بیرون آورد و رخت رئالیست را به دنبال حوادث سهمگینی همچون جنگ جهانی و اشغال فلسطین بر تن کرد.

شاعران معاصر عرب در این راه از هیچ کوششی جهت خدمت به جامعه دریغ نورزیدند و با بهره‌گیری از شیوه‌های مختلف فنی و بیانی، ظلم و بیداد حکومت‌های سازش‌کار و منفعت طلب خود را برملا کردند. در این دوره، سنت‌گرایی و توجه به میراث کهن به عنوان حربه‌ای علیه دشمن داخلی و خارجی مورد توجه ادیبان قرار گرفت. این شگرد ادبی، از جمله شیوه‌های فنی بیان مسائل سیاسی و اجتماعی در شعر معاصر عرب است که با استقبال فراوانی از طرف شاعران روبه‌رو شد تا بدانجا که کمتر شاعری می‌توان یافت که از سنت استفاده نکرده باشد.

اسطوره یکی از نمونه‌های میراث و سنت است که در تاریخ ملل و فرهنگ آنان جایگاه والایی دارد از همین رو شاعران، این گونه‌ی سنتی را در آثار خود به کار گرفتند. البته اسطوره و اسطوره‌شناسی در عصر معاصر، منحصر به شعر و شاعری نیست بلکه حوزه‌ای است که محققان از دیدگاه‌های مختلف علمی همچون تاریخ، فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و... آن را مورد بررسی و کنکاش قرار داده و به توضیح و تفسیر آن پرداخته‌اند و به دلیل همین تفاوت رویکردها، تعاریف متعددی از آن ارائه شده است. اما در این میان، اسطوره و ادبیات رابطه‌ای تنگاتنگ و جدانشدنی دارند؛ آنچنانکه اسطوره جان‌مایه‌ی بسیاری از آثار جاودانه‌ی ادبیات است.

شاید بتوان آغاز این بهره‌گیری در ادبیات عرب را سال‌های پایانی دهه‌ی بیست دانست زمانی که با شکست اعراب از اسرائیل، شاعران بر آن شدند تا با استفاده از اسطوره به بیان مصائب و درد و رنج‌های مردم فلسطین بپردازند. نکته قابل توجه این است که اسطوره، زبانی سمبلیک دارد و حضور آن در ادبیات نیازمند همین زبان نمادین است و اگر نتوانیم زبان اسطوره را دریابیم، قادر به درک مفهوم واقعی آن نخواهیم بود.

استفاده از اسطوره در ادبیات عربی، به تقلید از آثار غربی و به ویژه قصیده‌ی "الأرض الخراب" تی‌اس‌الوت^۱ آغاز شد و در مراحل بعد شاعران در اثر مطالعه‌ی سنت، توانستند از تقلید به ابداع دست یابند. البته تعداد شاعرانی که توانسته‌اند به ابداع در اسطوره دست یابند بسیار اندک است که می‌توان در این زمینه به بیاتی، سیاب و دنقل اشاره کرد.

توجه به اسطوره و کارکرد آن در شعر به قدری در میان شاعران عرب گسترش یافت که برخی همچون بیاتی و سیاب، هر اسطوره‌ای را که می‌یافتند، در شعر استفاده می‌کردند.

ذکر این نکته نیز لازم است که شاعران هر یک بنابر اهداف خاصی از اسطوره استفاده می‌کنند: «به منظور بیان ارزش‌های انسانی، و یا به علل سیاسی یعنی اینکه شاعر اسطوره را به عنوان نقاب و به منظور اجتناب از ملاحظات سیاسی برگزیند تا از طریق آن افکار و اعتقادات خود را بیان کند و یا به علل دینی که در این صورت شخصیت‌های اسطوره‌ای، پوشش و پرده‌ای باشد تا شاعر در پشت آن پنهان شده و آنچه می‌خواهد، بگوید در حالیکه از زندان و تبعید در امان بماند»^۲.

---

۱. تی‌اس‌الوت (۱۸۸۸-۱۹۶۵) شاعر، منتقد و نمایش‌نامه‌نویس آمریکایی-انگلیسی است. شعر بلند سرزمین هرز، شاهکار الیوت در سال ۱۹۲۲ سبب به شهرت رسیدن وی شد. این شعر که براساس اعتقادات و گرایش‌های مسیحی وی نوشته شده است در واقع تلاش الیوت برای دوباره دیدن است. این شعر که به سرخوردگی بعد از جنگ جهانی اول می‌پردازد به گفته منتقدان سوگ‌نامه‌ای است بر تمام ارزش‌های از دست رفته بشری که در آن پوچی و سخاوت عالم هستی هنگامی که شخص از ایمان و ثبات درونی بی بهره است نشان داده می‌شود. (خالد محمد علی الماوری، "البنية الموضوعية في القصيدة الأرض الخراب ل تی. اس الیوت" رسالة الماجستير، جامعة صنعاء، ۲۰۰۱م)، چکیده.

۲. رمضان الصبّاغ، في النقد الشعر العربي المعاصر (دراسة جمالية)، الطبعة الاولى، (مصر: دارالوفاء للطباعة والنشر والتوزيع، ۲۰۰۲)، ۳۴۴.

امل دنقل از جمله شاعرانی است که از اسطوره در شعر خویش بهره برده است. وی شاعر دردآشنای مصری و دارای شهرت جهانی است و یک ضلع از مثلث نوگرایی شعر معاصر مصر در کنار دو ضلع دیگر یعنی صلاح عبدالصبور و عبدالمعطی حجازی است. امل دنقل در میان شاعرانی که از اسطوره استفاده کرده‌اند، بنا به دلایلی در مرکز توجه پژوهشگران قرار گرفته است از همین رو پژوهش حاضر بر آن است تا کارکرد اسطوره را به عنوان یکی از نمودهای سنت در شعر معاصر عرب با تکیه بر دفترهای شعری دنقل بررسی کرده و چگونگی بهره‌گیری شاعر از اسطوره و به زبان دیگر کارکرد اسطوره در شعر وی را به تحلیل بکشاند.

بیان موضوع بحث

رویکرد سیاسی و اجتماعی به شعر و استفاده از ادبیات جهت تبیین مسائل روز جامعه، شیوه‌ی معمول ادبیات معاصر جهان به ویژه ادبیات عرب است. این نوع نگرش سالهاست که جای غزلسرایی و ابداعات رمانتیک را به خود اختصاص داده است. امل دنقل یکی از شاعران معاصر عرب است که با پیوستن به این جرگه، تلاش داشت جامعه و امت عرب را نسبت به بحران‌های اجتماعی و تبعات تصمیمات سیاسی نادرست سران عرب آگاه سازد. دنقل به دلیل شرایط بسیار بد حاکم بر امت عربی و به ویژه جامعه مصر، به سرودن شعر انتقادی روی آورد. وی در گذر زمان به یک ادیب انقلابی تبدیل شد و نتیجه‌ی این کار خود را نیز مشاهده کرد. امل دنقل در دوره‌ای زیست که بدترین مرحله در جهان عرب محسوب می‌شود. اعراب در این دوره علاوه بر ناکارآمدی حکومت‌ها و فقر و تورم، با مشکلات دیگری همچون استعمار نو، اشغال فلسطین، شکل‌گیری رژیم صهیونیستی، ۴ جنگ سنگین با این رژیم، انقلاب، کودتا و... دست و پنجه نرم کرده‌اند.

این شاعر انقلابی، تمامی مشکلات را به نوعی در شعر خود بیان کرد و مقابل حکومت ایستاد و حتی در برخی موارد مردم را به شورش علیه حکومت دعوت کرده است. این سروده‌ها غالباً با بهره‌گیری از شخصیت‌های اسطوری و سنتی-انقلابی و شورشی سعی در تهییج عواطف مردم و همگام کردن آنان با انقلابی‌ها داشته است.

سؤال‌های اصلی تحقیق

پژوهش حاضر با تکیه بر کارکرد اسطوره در شعر دنقل به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:

۱. امل دنقل در شعر خویش از اسطوره چه ملل و تمدن‌هایی بهره برده است؟
۲. اسطوره‌ها در شعر وی دارای چه کارکردی بوده و چه نقشی را ایفا می‌کنند؟
۳. میزان اثر گذاری واثر پذیری شاعر در استفاده از اسطوره چگونه است؟

فرضیه‌ها

۱. امل دنقل، در شعر خویش از اساطیر ملل و تمدن‌های مختلف (یونانی، رومی، عربی و ایرانی) بهره برده است.
۲. اسطوره در شعر امل دنقل گاه کارکرد نمادین داشته و گاه تنها در حد ذکر اسطوره و بیان نام آن، کارکرد اشاری دارد.
۳. شاعر در بهره‌گیری از اسطوره، وام‌دار پیشگامان این عرصه بوده است اما توانسته بر شاعران پس از خود به نحوی اثرگذار باشد.

اهمیت و ضرورت انجام تحقیق و اهداف آن

۱. رویکرد شاعر به مسائل اجتماعی، شهرت وی و مهارت‌های ادبی او می‌تواند، پنجره‌ی جدیدی را بر ادبیات فارسی و شاعران فارسی زبان در سرایش اشعار اجتماعی بگشاید.
۲. فهم اشعار و نگرش دنقل به شعر و سنت، موجب آشنایی مخاطبان با ستایش آزادی و آزادگی با تکیه بر سنت بومی و مبارزه با خودباختگی ادبی خواهد شد.
۳. تحلیل و بررسی عمیق‌تر آثار این شاعر، گوشه‌های پنهان شعر وی را بر خوانندگان روشن‌تر خواهد کرد.
۴. این پژوهش راه را برای انجام تحقیقات و پژوهش‌های تطبیقی بین ادبیات فارسی و عربی هموار تر خواهد ساخت.
۵. فارسی‌زبانان با مطالعه‌ی این اثر، می‌توانند با بزرگان ادبیات عربی آشنایی بیشتری پیدا کنند.

۶. با توجه به اینکه شناخت اسطوره‌ها و بررسی و تحقیق در خصوص آنها می‌تواند به فهم بهتر و دقیق‌تر اشعار معاصر بیانجامد، پژوهش حاضر در صدد است این مسأله را به عنوان یک نمونه در اشعار امل دنقل، به تصویر و تحلیل کشانده و راه را برای تحقیقات بیشتر و بهتر در این زمینه برای مخاطبان خویش هموارتر سازد.

روش انجام کار

شیوه کار در تحقیق، از نوع بنیادین و به صورت کتابخانه‌ای - توصیفی می‌باشد. و در این راستا مراحل زیر صورت گرفته است:

نگارنده پس از مطالعه‌ی دقیق موضوع مورد بحث و تطبیق آن بر آثار دنقل و سپس مشورت با اساتید گرانقدر به این مهم اقدام ورزید. بعد از اتمام مراحل فیش برداری بر اساس چارچوب تعیین شده، پایان نامه در سه فصل نامگذاری و گردآوری شد. فصل اول به چارچوب نظری بحث یعنی اسطوره پرداخته است. در این فصل تعریف اسطوره، کارکرد، اهداف، ارتباط اسطوره با دیگر پدیده‌ها و... مورد بحث و بررسی قرار گرفته شده است. فصل دوم در دو بخش اوضاع سیاسی، فرهنگی و اجتماعی مصر (۱۹۴۲-۱۹۸۲) و زندگی امل دنقل به جهت آشنایی خوانندگان با این شاعر و محیطی که در آن زندگی می‌کرد، تدوین شد. فصل سوم که مبحث اصلی را تشکیل می‌دهد، به بررسی اسطوره‌های به کار گرفته شده در شعر دنقل و تحلیل آن پرداخته است. در این فصل تلاش شده است تا حدامکان از دیگر شاعرانی که از این اسطوره‌ها بهره جسته‌اند، سخن به میان آید و به مقایسه اشعار آنان با شعر دنقل پرداخته شود.

سابقه و پیشینه تحقیق

طبق مطالعات و پژوهش‌های نگارنده، تاکنون هیچ اثر مستقلی به این موضوع نپرداخته است، هر چند برخی آثار به طور ضمنی و با توجه به موضوع مورد بحث خود، برخی اسطوره‌های به کار رفته در شعر دنقل را مطرح کرده‌اند. از جمله‌ی آثاری که به بررسی اسطوره در شعر دنقل پرداخته‌اند می‌توان به مقالات «فراخوانی شخصیت‌های سنتی در شعر دنقل» و

«التناص في شعر دنقل» و کتاب‌هایی همچون «الإنجازات والحركات في الشعر العربي الحديث»، «البنیات الدالة في شعر أمل دنقل» و «التراث الإنساني في شعر أمل دنقل» اشاره کرد.

تلاش نگارنده بر این بوده است تا اثری علمی و فراخور فضای علمی جامعه ارائه دهد و تمام تلاش خود را بر این قرار داده تا از هرگونه حشوگویی و پرداختن به مسائل فرعی خودداری کند. اما خود معترفیم که اثر حاضر کاستی‌هایی دارد چه در جایی توان بیش از این نبوده و یا در مبحثی، منابعی در اختیار نداشته و این دو بی شک موجب خلل در این اثر خواهد شد.

از اهتمام اساتید، راهنمایی‌های بی‌شائبه این بزرگان بویژه استاد گرانقدر جناب آقای دکتر رسول دهقان‌ضاد به عنوان استاد راهنما و تمامی عزیزانی که در این امر، یاری‌رسان بودند تقدیر و تشکر می‌کنم. برای ایشان موفقیت روز افزون و عمری با خیر و برکت از خداوند خواهانم.

فصل اول

اسطوره؛ مفاهیم و کلیات

تعاریف و توصیف‌هایی که از واژه اسطوره ارائه گردیده است بیش از حدّ و حصر است. از همین رو مشکل می‌توان تعریف واحدی از آن یافت. علّت این امر از آن جهت است که از یک سو رویکرد جوامع مختلف به اسطوره متفاوت بوده و از سوی دیگر دانشمندان در رشته‌های مختلف علمی به بررسی و تعریف این پدیده پرداخته‌اند. "میرچا الیاده" در این باره می‌گوید: «مشکل بتوان تعریفی برای اسطوره پیدا کرد که در عین حال مقبول همه‌ی علما و فراخور فهم و دریافت غیر متخصصان باشد. اسطوره، واقعیت فرهنگی به غایت پیچیده‌ای است که از دیدگاه‌های مختلف و مکمل یکدیگر ممکن است مورد بررسی و تفسیر قرار گیرد».^۱

از دیگر سو اختلاف در تعیین ماهیت، علل و عوامل پیدایش اسطوره منجر به تسلیم شدن این پدیده در مقابل مکاتب فکری مختلفی شد که به تعامل با اسطوره و تفسیر آن پرداختند. این مکاتب خود نیز تحت تأثیر آراء شخصی بوده‌اند. پس از این مقدمه‌ی کوتاه اکنون به تعریف لغوی و اصطلاحی اسطوره می‌پردازیم.

۱-۱. تعاریف و مبانی اسطوره

ابن منظور در مورد ریشه لغوی این واژه می‌گوید: «اساطیر به معنای اباطیل و سخنان بدون نظم است و مفرد آن إسطار و إسطاره به کسر الف و أسطیر، أسطیره، أسطور و أسطوره به ضمّ الف است».^۲

در مورد اصل این واژه میان اندیشمندان اختلاف نظر وجود دارد که آیا این لفظ، عربی است یا نه؟ برخی ناقدین عرب «اسطوره را واژه‌ای عربی دانسته‌اند از ریشه سطر و معنای آن را افسانه‌ها و سخنان بی‌بنیاد و شگفت‌آور آورده‌اند».^۳ در حالیکه برخی دیگر معتقدند؛ واژه‌ی

۱. میرچا الیاده، چشم اندازه‌های اسطوره، (ترجمه جلال ستاری)، (تهران: انتشارات توس، ۱۳۶۲)، ۱۴.

۲. لسان العرب، ذیل ماده سطر.

۳. میر جلال الدین کزازی، رؤیا حماسه اسطوره، چاپ دوم، (تهران: نشر مرکز، ۱۳۷۶)، ۱-۲.

اسطوره « از کلمه ی Historia یونانی به معنای داستان و قصه؛ گرفته شده است جز اینکه اسطوره -در عربی- به معنی داستان غیر حقیقی یا داستان عکس حقیقت است در حالیکه لفظ Historia به معنای تاریخ و لوگوس^۱ (علم) است»^۲.

اما با بررسی متون و توصیف‌های مختلف متوجه یک اختلاف کلی در مورد مدلول این واژه می‌شویم و آن این‌که برخی اسطوره را «یاوه‌گویی، سخن دروغ، جعلی و ساختگی»^۳ دانسته‌اند و برخی دیگر آن را سخنی راست و کلامی صادق توصیف کرده‌اند. «در اوستا، "میث" به معنی دروغ و "میث اوخته" به معنی گفته‌ی دروغین است در پهلوی به "میثخت" و "دروغ گوشن" برگردانده شده است. در یونانی "میث و موث" به معنای افسانه و داستان، از این واژه‌ی اوستایی و "موتولوگیا" انگلیسی mythology درست برگردانده‌ی "میثخت" است»^۴. این در حالی است که "فاروق خورشید" معتقد است معنای لغوی این لفظ، «خبر و کلام راست و جست و جوی راستی است»^۵. "میرچا الیاده" با عبارت «اساطیر اخباری تاریخی‌اند که برخی وقایع و حوادث تاریخی را که برای برخی جماعات بشری بر زمین رخ داده روایت می‌کنند»^۶ بر واقعیت و راستی اسطوره اعتراف می‌کند.

"فراس السواح" نیز معتقد است که «اسطوره حکایتی مقدس است که حوادث آن ساختگی یا تخیلی نیست بلکه رخدادهایی است که در زمان‌های اولیه و مقدس روی داده است»^۷.

۱. Logos

۲. ودیع بشور، المیتولوجیا السوریه أساطیر آرام، الطبعة الاولى، (بیروت: مؤسسة فکر للأبحاث والنشر، ۱۹۸۱)، ۷.

۳. محمود شکیب انصاری و عاطی عیبات، "ملاحح أسطوره فی الشعر الجاهلی" مجلة آفاق الحضارة الإسلامية، ۲۵ (۱۳۸۹): ۹۷.

۴. محمد مقدم، جستار درباره مهر وناهمید، (تهران: انتشارات مرکز ایرانی مطالعه و فرهنگ ها، ۱۳۷۳)، دفتر نخست، ۸۳.

۵. فاروق خورشید، أديب الأسطوره عند العرب، (کویت: عالم المعرفة، ۲۰۰۱)، ۲۲.

۶. مرسیا إلیاد، مظاهر الأسطوره، (ترجمة نهاد خیاطة)، الطبعة الاولى، (دمشق: دار کنعان للدراسات و النشر، ۱۹۹۱)، ۱۰.

۷. فراس السواح، مغامرة العقل الأولى دراسة في الأسطوره - سوریه وبلاد الرافدين، الطبعة العاشرة، (دمشق: دار علاء الدين، ۱۹۹۳)، ۱۹-۲۰.

این سوال ذهن را به چالش می‌کشد که این اختلاف‌های فاحش از کجا نشأت می‌گیرد و کدام یک از این معانی درست و کدام یک باطل است و آیا امکان دارد که هر دو معنا درست باشد؟

در پاسخ به این سؤال باید گفت: هر دو معنای مذکور درست و صحیح است و هر کدام از دیدگاهی به تعریف لغوی لفظ اسطوره پرداخته‌اند. ممکن است برخی بر پاسخ نگارنده اشکال بگیرند که قرآن که وحی منزل و سخن راستین الهی است از واژه‌ی اسطوره همان خرافه و سخن دروغ را اراده کرده است بنابراین تنها یک معنای دروغ برای اسطوره قابل فرض است. در ردّ این اشکال می‌توان گفت: درست است که قرآن کریم در آیات مختلفی همچون «وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»^۱ و «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»^۲ از واژه‌ی اساطیر که جمع اسطوره است استفاده کرده و آن را به معنای خرافه و سخن بی پایه و اساس نام برده است اما باید توجه داشت که اثبات شیء نفی ما عدا نمی‌کند.

تعریفی که اسطوره را سخن راست و حقیقت می‌پندارد به ریشه و اساس اولیه این پدیده نظر دارد نه به آنچه بر آن گذشته و آن را از اصل و اساس راستین خود دور ساخته و به افسانه و دروغ تبدیل کرده است. به اعتقاد "جامبا توستاویکو"؛ «این گونه روایات می‌بایست در اصل، عبارت بوده باشد از روایات راست و جدی که بعدها دستخوش دستکاری‌هایی شده است. پس این گونه اساطیر در هنگام پیدایش، اختراع صرف نبوده‌اند و ناچار هسته‌ای از حقیقت داشته‌اند».^۳ و "رودلف استین" بر این باور است که «در یک تحلیل عمیق می‌توان پی برد که زیربنای اسطوره را حقایق تشکیل می‌دهند».^۴

از سوی دیگر دروغین بودن اسطوره نیز بیان درستی است زیرا از یک سو بر عدم قابلیت اثبات این پدیده دلالت دارد و این بدان جهت است که در اسطوره دو عنصر زمان و مکان که

---

۱. الأنفال، ۳۱.

۲. النحل، ۲۴.

۳. عبدالحسین زرین کوب، تاریخ در ترازو، (تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳)، ج ۲، ۳۱.

۴. لوفلر دلاسنو، زبان رمزی و قصه‌های پری وار، (ترجمه جلال ستاری)، (تهران: نشر توس، ۱۳۶۰)، ۳۸.